

Tilburg,

tijdschrift voor geschiedenis,
monumenten en cultuur
Verschijnt driemaal per jaar

Jaargang 26, nr. 1
maart 2008

Uitgave
Stichting tot Behoud van
Tilburgs Cultuurogoed
K.v.K.: S 41096029 • ISSN: 0168-8936

www.historietilburg.nl

Redactie
Ronald Peeters (eindredactie)
Jeroen Ketelaars, Rob van Putten

Redactiesecretariaat
Ronald Peeters
Montfortanenlaan 96
5042 CX Tilburg
rpeeters@historietilburg.nl

Abonnement
€ 14,50
Losse nummers
verkrijgbaar in de
boekhandel (€ 5,00)
Abonneren door
overmaking op de
rekening van de Stichting
tot Behoud van Tilburgs
Cultuurogoed te Tilburg

Gironummer 5625554
AMRO-bank rek.nr.
42.81.63.343
onder vermelding van
'abonnement 2008'

Omslagfoto:
Klas stoppen en noppen textielschool 1923.
(Coll. RAT).

Vormgeving
Ronald Peeters

Opmaak en druk
Drukkerij Gianotten B.V., Tilburg

Ten geleide

Wie aan de geschiedenis van Tilburg denkt, denkt in de eerste plaats vaak aan de wolstad die Tilburg ooit was. Dat die hoedanigheid van wolstad ook terug te vinden is in de onderwijsgeschiedenis van onze stad, maakt historicus Henk van Doremalen duidelijk in zijn bijdrage aan dit eerste nummer van tijdschrift *Tilburg*. In zijn uitgebreide artikel beschrijft hij het ambachtsonderwijs in de stad. Met het verval van de wollenstoffenindustrie in de jaren zestig van de vorige eeuw verloren de textielscholen in Tilburg ook hun bestaansrecht. In de jaren zeventig kwam aan die onderwijstak definitief een eind.

Eind negentiende eeuw vestigden de uit Antwerpen afkomstige broers Jules en Caesar Deprez zich in Tilburg. Hun bedrijf met veertig werknemers zou uitgroeien tot de grootste fabriek van stoommachines en stoomketels in Tilburg. Aan de Lange Nieuwstraat bevindt zich op de nummers 172-174 nog steeds een hal van de toenmalige fabriek van de Belgische broers. In dit nummer van *Tilburg* gaan Dirk van Alphen en Rob van Putten in op de opkomst en ondergang van de fabriek en op het verblijf van de twee broers in onze stad.

Helga Deen werd bij de postume verschijning van haar dagboek al snel vergeleken met Anne Frank. In haar artikel in dit nummer van *Tilburg* gaat Rafke Engels nader in op de twee meisjes die tijdens de Tweede Wereldoorlog eenzelfde triest lot ondergingen.

'Een groene oase, afgeschermd van het straatrumoer', dat is de Muzentuin, in het centrum van Tilburg. Ooit hoorde de Muzentuin bij het klooster van de zusters visitandinnen aan de Bisschop Zwijzenstraat. Tegenwoordig maakt de voormalige kloostertuin deel uit van het Kunstcluster, dat gevormd wordt door de zeven faculteiten van de Fontys Hogeschool der Kunsten. In een gezamenlijke bijdrage aan dit tijdschrift nemen landschapsarchitect Rob Wagemakers en *Tilburg*-redacteur Rob van Putten de ontwikkeling van deze tuin tot bijzonder rustpuntje in de hectische Tilburgse binnenstad onder de loep.

De redactie

Inhoud

- 3** **Henk van Doremalen:**
'In de weefkunst bekwaamen'
Een eeuw textielonderwijs in Tilburg
- 13** **Dirk van Alphen en Rob van Putten:**
Belgische stoomketels
De Gebroeders Deprez in de Lange Nieuwstraat
- 22** **Rafke Engels:**
De dagboeken van Helga Deen en Anne Frank
- 29** **Rob Wagemakers en Rob van Putten:**
Ontmoeting tussen verleden en heden
Van kloostertuin tot landschapstuin
- 33** **Tilburg kort:**
Tilburg signalement
Fotoboeken over Tilburg in de sixties en anno nu
Alles was gericht op vernedering
Portret van een prachtwijk

'In de weefkunst bekwamen'

*Een eeuw textielonderwijs in Tilburg **

Henk van Doremalen**

** Deze tekst is gebaseerd op research die de auteur verricht heeft voor een boekwerk over het beroepsonderwijs in Tilburg. Een door de auteur samengestelde verkorte versie is te vinden op de website van het Audax Nederlands Textielmuseum www.textielmuseum.nl*

*** Henk van Doremalen (1952) is freelance historicus en publicist. Hij publiceerde een groot aantal boeken en artikelen over Tilburg. Hij was als redacteur en auteur onder meer betrokken bij de populaire serie Ach Lieve Tijd en het standaardwerk Tilburg Stad met een levend verleden. Voor een uitgebreid overzicht zie: www.historietilburg.nl*

Tilburg was tot midden jaren zeventig van de twintigste eeuw textielstad; wolstad om meer precies te zijn. Dit artikel handelt over het ontstaan van het specifiek op de industrie gerichte textielonderwijs. Dat heeft ongeveer een eeuw bestaan in Tilburg. Het heeft mede aan de basis gestaan van het ambachtsonderwijs in de stad. Onder benamingen als weefschool, industrijschool en textielschool is er textielonderwijs gegeven. Met in de loop van de twintigste eeuw toevoegingen als middelbare, hogere en lagere, in die chronologische volgorde.

Vakkennis overbrengen

In de huisnijverheid leerden jongens en meisjes tot in de negentiende eeuw het beroep van vader op zoon en van moeder op dochter. Kinderarbeid was wijdverbreid: al op jeugdige leeftijd waren er werkzaamheden zoals garen op klossen spoelen, pluizen van stukken, meehelpen bij het weven. Het eigenlijke spinnen, weven of de vele voor- en nabewerkingen leerde de jeugdige arbeidskracht thuis of als knecht bij een baas. Langzaamaan werd de vakkennis eigengemaakt.¹

Met de opkomst van de industriële productie en de daarmee gepaard gaande arbeidsdeling, die in Tilburg al in de eerste helft van de negentiende eeuw begint, veranderde er in eerste instantie nauwelijks iets aan de scholing. In 1809 begint men in de fabriek van Van Dooren & Dams op Korvel met machinaal spinnen door middel van twee spinassortimenten die waren gekocht bij de roemruchte firma Cockerill in Verviers. In de jaren daarna volgen enkele andere bedrijven. Het aanknopen van de gebroken draden vereiste geen speciale scholing van de kinderen die dit werk verrichtten. Het eiste wel behendigheid.² Wat veranderde is dat kinderen meegingen naar de fabriek om het vak te leren. In de eerste helft van de negentiende eeuw vond het overgrote deel van de productie overigens nog steeds plaats in de vorm van huisnijverheid.

De op Engelse leest geschooide moderne fabriek van Pieter van Dooren aan de weg naar Hilvarenbeek nabij de (toenmalige) brug over de Leij (waar nu de hoofdingang is van het St. Elisabethziekenhuis) betekende wel een toenemende arbeidsverdeling, maar er was geen uitgebreide scholing nodig om opgeleid te worden in het productieproces. De fabriek dateerde van 1827 en is famous geworden doordat hier voor het eerst in Tilburg een stoommachine in gebruik werd genomen. De meer geschoolde arbeiders waren hier de smeden en machinisten en degenen die de machines productieklaar maakten. De leiding in dit soort fabrieken berustte bij de fabrikant zelf, geholpen door een of meer ervaren meesterknechts. Ook hun opleiding voltrok zich groten-deels in de vader-zoonsfeer.³

Van specifiek onderwijs gericht op de textielnijverheid was in Tilburg in het grootste deel van de negentiende eeuw geen sprake. Wat er plaatsvond was lager onderwijs, dat de elementaire beginselen van rekenen en schrijven en vooral ook godsdienst aanleerde. Dat onderwijs was er zeker nog niet voor de gehele bevolking. Enige aanvulling was te krijgen op de zogenoemde zondagsscholen, die precies waren wat de naam aanduidde.

Daarnaast was er sinds 1840 een stadstekenschool, een avondopleiding in de wintermaanden waar timmerman A. van den Meijdenberg les gaf in het maken, maar vooral ook lezen en begrijpen van bouw- en werktekeningen. De school had lange tijd enkele lokalen onder het stadhuis tot haar beschikking. Later geeft ook architect Goijarts les in bouwkunde. Na 1870 zien we de burgeravondschool waar bouw- en machinetekenen aandacht krijgen. Al deze opleidingen waren noodzakelijk om tekeningen te kunnen lezen. Naar de leerlingen is tot nu toe weinig onderzoek gedaan. Mogelijk waren er enkelen die (als machinist) in de textiefabrieken werkten.⁴

Toen de machinale weverijen in de tweede helft van de negentiende eeuw van de grond kwamen, moest men voor de vakkennis een beroep doen op Duitse weefmeesters. De Tilburgse fabrikantenzonen gingen, om hun kennis te vergroten, stages lopen in Pruisen of in Verviers bij Luik. Men werkte als volontair heette dat.

Het gebouw van de weefschool op de Markt in 1912. Het betreft het gebouw, dat dan al verlaten is, op het midden van de foto. Links café Monument. Rechts zichtbaar op de achtergrond het oude gemeentehuis. (Coll. RAT).

Oprichting van de weefschool een noodzaak

De concurrentie nam in het laatste kwart van de negentiende eeuw toe, vernieuwingen in stoffen, snellere, maar ook complexere machines en andere technieken noodzaakten de Tilburgse fabrikanten om te breken met de traditionele vader-zoonopleiding. Tilburg richtte zich op de zogeheten buckskins en meer modegevoelige stoffen. Uit marktoverwegingen diende men af te stappen van de productie van de ouderwetse stoffen, 'ter voorkoming van overproductie in baayen, vriezen, flanellen, enz.' Helaas vroegen de 'nieuwe' producten om 'knappe weefmeesters', waarvoor 'vreemdelingen' naar Tilburg moesten komen.⁵ Wanneer deze ontwikkeling exact heeft plaatsgevonden, is niet helemaal precies aan te geven. Zo meent textieldeskundige Van Gorp enerzijds dat al in het derde kwart van de negentiende eeuw de productie sterk toenam en men zich op andere stoffen ging richten. Anderzijds is het aantoonbaar dat pas rond 1890 de Tilburgse fabrikanten in staat waren meer gericht voor de markt te produceren. Dan is de tijd aangebroken dat men de kundigheid heeft om op 'moderne' buckskingetouwen met 24 tot 28 schachten een grote variatie aan wollen stoffen te produceren.⁶ De vraag is nu: kwam er een weefschool met een goede opleiding en waren de textielabrikanten daardoor in staat een beter product te leveren? Of: vroeg de markt om kwalitatief betere producten, en noodzaakte dat tot een betere opleiding om die productie mogelijk te maken?

Beide zaken liepen in de praktijk door elkaar. De vernieuwingen in de technologie en in de stoffen waren dusdanig dat de Tilburgse fabrikanten onmogelijk achter konden blijven.

De Tilburgse fabrikanten voerden de boventoon in de gemeenteraad. Dat was dan ook het platform waar op 17 januari 1877 door textielabrikant B. Th. Sträter

is aangekaart dat er een goede vakopleiding voor de wollenstoffenindustrie moest komen. Daar had men wel oren naar, maar zoals bij alle zaken van enig belang diende er een onderzoek plaats te vinden. De raadscommissie die de zaak zou bestuderen, bestond uit vier textielabrikanten de heren B.Th.E. Sträter, J.H.A. Diepen, F.L. van Spaendonck en A.Pollet en grossier-winkelier J.C. de Bondt. Ze was er snel uit: er diende een weefschool te komen. Omdat er voor de jeugdige ambachtslieden 'al een opleiding bestond' (de zogeheten tekenschool, een avondopleiding), was het 'duidelijk' dat de gemeente diende te voorzien in een opleiding voor de textielindustrie. Op 16 oktober 1877 bracht de commissie rapport uit, 29 december 1877 viel het besluit dat door de gemeente een weefschool zou worden opgericht.⁷ Op deze wijze slaagde men erin een particulier initiatief onder te brengen bij de lokale overheid.

Even is nog gedacht om deze met de sinds 1870 bestaande burgeravondschool te verbinden, maar daar is toch van afgezien. De burgeravondschool richtte zich op aanstaande ambachts- en handwerkslieden.⁸ Naast algemene vorming stond in ieder geval bouw- en machinetekenen op het programma. De ambachtslieden hadden uiteraard wel met de textielabrieken te maken als het over de stoommachines en andere apparaten ging. De fabrieken die met stoommachines werkten, hadden een machinist en een stoker in dienst, maar ze deden voor het onderhoud aan bijvoorbeeld de spinmachines, weefgetouwen en andere apparaten meestal een beroep op plaatselijke smeden, koperslagers en timmerlieden.

De weefschool moest op zichzelf staan. Was de verbintenis met de burgeravondschool wel doorgezet dan zou Tilburg al een kwart eeuw eerder een opleiding hebben gehad gelijkend op een ambachtsschool. Ambachtsscholen ontstonden wel in 's-Hertogenbosch (1877) en Breda (1886). Timmeren was de belangrijkste opleiding in Den Bosch, in Breda speelden ook smeden en schilderen een rol. Enkele tientallen leerlingen volgden de opleidingen. Daaronder waren er ook uit Tilburg. Voor de eeuwwisseling waren er in Nederland een twintigtal ambachtsscholen. In die tijd waren het scholen waar men letterlijk het ambacht leerde. Ambachtslieden waren er genoeg in Tilburg, maar voor hen gold nog steeds de opleiding vader-zoon. Expliciet voorbeeld daarvan was de Centrale Werkplaats van de Staatsspoorwegen die in het laatste kwart van de 19^e eeuw uitgroeide tot het grootste bedrijf in Tilburg.⁹

Doel van de school

Het doel van de weefschool was hoofdzakelijk jongelieden, maar ook personen van wat oudere leeftijd 'in de weefkunst op te leiden en te bekwamen'.¹⁰ Uit Duitsland, waar al langer scholingsinstituten bestonden voor de textielindustrie, haalde men Carl Pesch om leiding te geven aan de nieuwe school.¹¹ Er diende zowel theoretisch als praktisch onderricht gegeven te worden. Later bleek dat Pesch, afkomstig uit de zijde-industrie vooral sterk was op het gebied van dessineren

Ludwig Miessen (1851-1921) was van 1885 tot 1912 de tweede directeur van de weefschool en later de industrieschool. Onder zijn leiding verbeterde het onderwijs in de theorie en de praktijk van het weven aanzienlijk. (Coll. RAT).

(een aspect van het ontwerpen van stoffen, zodanig dat ze in productie genomen kunnen worden). Leerlingen dienden 15 jaar of ouder te zijn en het lezen, schrijven en rekenen voldoende te beheersen.¹² Voor de dagschool meldden zich 14 leerlingen, voor de avondopleiding 21. Op 8 oktober 1878 begon Pesch aan zijn taak in een oud gebouw naast het toenmalige gemeentehuis aan de Markt. Het schoolgeld vormde een forse drempel om het onderwijs te volgen. Voor de dagschool bedroeg het 60 gulden per jaar, voor de avondschool 8 gulden. Het normale weekloon voor een volwassen arbeider was op dat moment 6 tot 8 gulden.¹³ Dat ging in een gezin op aan de dagelijkse uitgaven voor huur, voeding en huishoudelijke zaken. Er bleef niets van over. Alleen om die reden al was de dagschool voor het overgrote deel van de bevolking onbetaalbaar. Maar ook het volgen van een opleiding aan de avondschool was aan slechts enkelen voorbehouden. De weefschool was een beroepsopleiding, maar het was zeker geen opleiding voor de volksklasse. Voor de 'gewone' wevers in de fabrieken en aan huis bleef in eerste instantie nog de klassieke vader-zoonopleiding van toepassing. De opmerking van Sträter over het onderwijs aan de beter gesitueerden in Tilburg 'dat de studie in de Fransche taal wel te prijzen was, doch dat het z.i. beter was een zoo hoognoedig industrie-onderwijs te genieten' geeft aan dat de opleiding in eerste instantie gericht moest worden op de fabrikant of bedrijfsleider in wording, die beter geschoold moest worden in de moderne technieken van het productieproces en de nieuwe materialen.¹⁴

Een nieuwe directeur, een verbeterde opleiding

Voor het tweede schooljaar meldden zich 8 leerlingen voor de dagschool en 20 voor de avondopleiding. Daarna volgde een aantal jaren met een beperkt aantal inschrijvingen vooral voor de dagschool: het waren

Carl Pesch, van 1878 tot 1884 directeur van de weefschool. (Part. Coll.).

er slechts 4 of 5. Men overwoog zelfs om deze maar op te heffen en het onderwijs te beperken tot een avondopleiding. Pesch, die geen Nederlands sprak, nam in 1884 ontslag 'om reden van ongesteldheid'. Waarschijnlijk was het docentschap aan de opleiding toch niet wat hij zich ervan had voorgesteld en sloot het minder aan bij zijn specifieke vaardigheden dan men oorspronkelijk had gedacht. In latere beschouwingen wordt melding gemaakt van een 'verkeerde keuze'.¹⁵ Het onderwijs lag vervolgens ruim een jaar stil van 1 oktober 1884 tot 7 november 1885. Met Ludwig Miessen benoemde de raad op 26 oktober 1885 een nieuwe directeur die niet alleen theoretisch goed onderlegd was, maar ook thuis was in de praktische kennis van het weven.¹⁶ Hij diende de dagschool nadrukkelijker in te gaan richten voor jongelieden die tot fabrikant moesten worden opgeleid. De avondschool had meer als doel in de opleiding van 'knappe werklieden' te voorzien. Ook konden hier de voorlieden of ploegbazen in de fabrieken, de zogeheten meesterknechts, worden gevormd. Voor de nieuwe start meldden zich 3 leerlingen voor de dagschool en 9 voor de avondopleiding.¹⁷ Voor de dagopleiding was eenvoudiger meer tijd, zodat men in een jaar de hele theorie van de wollenstoffenfabricage kon doornemen. Van de leerlingen werd verder verwacht dat ze 'stalen' konden tekenen en praktisch konden uitvoeren. De opleiding aan de weefschool duurde een jaar. Het dagonderwijs bestond uit ongeveer 20 uren per week, het avondonderwijs telde 10 uren.¹⁸ Het aantal leerlingen nam weliswaar niet drastisch toe, maar de kwaliteit van de opleiding werd geleidelijk beter. Aan het begin van de twintigste eeuw was er een scheiding tussen theorie en praktijk. In de ochtenduren hield men zich met bindingsleer, stalen tekenen en calculatie bezig. 's Middags was er ruimte voor ontwerpen van de stalen, kaarden (of voorspinnen), opzetten van een stuk op de weefstoelen en praktisch

Een zogenaamd jacquard weefsel vervaardigd door leerlingen van de textielschool in 1904. De leerlingen moesten de weefsel ontwerpen, tekenen en uitvoeren. De namen van de leerlingen, Verschuuren, Aelen en Eras, zijn bekende fabrikanten uit de Tilburgse textielhistorie. (Coll. RAT).

weven.¹⁹ De leerlingen maakten in deze jaren aan het einde van de negentiende, begin twintigste eeuw de proefstukken die nu nog, ruim een eeuw later, in het bezit zijn van de collectie van het Textielmuseum.²⁰

Een ambachtsschool naast een weefschool

In 1893 is er in de Tilburgse gemeenteraad discussie over een op te richten Ambachts- en Industrieschool. Vooral burgemeester J.F. Jansen is van mening dat de combinatie in een nieuw gebouw voor de weefschool met een op te richten ambachtsschool, gewenst is.

Een eerste voorstel hierover is op 3 juni 1893 verworpen. De raad wil op dat moment wel een nieuw gebouw alleen voor de textielschool, maar dat stuit op financiële bezwaren. Het landelijke beeld laat zien dat initiatieven voor ambachtsscholen uit de schoot van het particuliere initiatief kwamen. Het Tilburgse beeld wijkt daarvan af. De gemeenteraad wordt sterk gedomineerd door de fabrikanten die hun eigen belangen vereenzelvigen met het algemeen belang.

'Eene op flinken voet ingerichte ambachtsschool is voor den toekomstigen werkman, vooral in Tilburg, hoogst

gewenscht', zo probeert het college het een jaar later, in 1894, opnieuw. De ontwikkeling van de machinale industrie is zodanig dat in de toekomst steeds minder behoefte zal zijn aan handkracht en steeds meer aan goede ambachtslieden. De werkplaats van de spoorwegen wordt als voorbeeld genoemd. Maar ook is het noodzakelijk dat 'het weefvak en andere onderdelen voor de vervaardiging der Tilburgsche fabrieks-voortbrengselen, van grondsafaan beter aangeleerd en beoefend worden.'²¹

Bij andere gemeenten informeert men naar de wijze waarop daar ambachtsscholen zijn opgezet. Vooral op grond van de financiering komen de plannen in de negentiende eeuw niet van de grond. De noodzaak van een ambachtsschool wordt nog onvoldoende onderschreven. Het college van B en W is voortvarender dan de raad. Met het uitblijven van de ambachtsschool is er ook geen vooruitgang in de plannen voor een betere huisvesting van de weefschool. Beide zaken zijn in deze periode aan elkaar gekoppeld.

Al vanaf de start in 1878 was het pand waarin de weefschool was ondergebracht van bedenkelijke kwaliteit. Het verkeerde omstreeks 1900 in desolate toestand en was feitelijk voor onderwijs ongeschikt. De minister van onderwijs, Abraham Kuyper, had dat bij zijn bezoek aan Tilburg in november 1903 ook geconstateerd. Het gebouw was te klein, te slecht verlicht en er was te veel lawaai. Ondertussen liep al de discussie of er niet gekomen moest worden tot een ambachtsschool, niet als avondschool zoals aanvankelijk de bedoeling was, maar als dagschool. De eerste gedachten zijn dan een winterdagopleiding, in de wintermaanden dus. Daarnaast zou de weefschool blijven bestaan, die met de ambachtsschool in een nieuwe huisvesting zou komen.²²

Een nieuw initiatief

Op 13 juni 1901 namen enkele vooraanstaande Tilburgers, waaronder opnieuw burgemeester J.F. Jansen, het initiatief tot de oprichting van een vereniging die voor een ambachtsschool moest gaan zorgen.

Oprichting ambachtsschool

'De heren J.F.Jansen, burgemeester, P.F.Bergmans, J.M.J.Kerstens, L.Goijaerts, wethouders, en Am. Pollet, Andre Blomjous, A.L.J. van Waesberghe en François van Dooren, leden der commissie aan wie de voorbereiding der ambachts- en industrieschool is opgedragen, hebben het initiatief genomen tot oprichting eener vereeniging welke zich ten doel stelt „het stichten en in stand houden van eene ambachts- en industrieschool voor Tilburg en omstreken”.'²³

(Uit: Nieuwe Tilburgsche Courant 14 juni 1901).

Essentieel is dat de oprichting van een ambachtsschool in Tilburg (zeg maar de ambachtsschool en sinds de Mammotwet de eerste Iets aan de Spoorlaan) voortkomt uit ontwikkelingen bij de weefschool. Historisch gezien is er dus continuïteit in het beroepsonderwijs vanaf het initiatief van textielfabrikant B.Th. Sträter. Eind 2007 was het beroepsonderwijs in Tilburg, dat teruggaat tot het besluit van 29 december 1877, dus 130 jaar oud!

Op 1 oktober 1904 opende de ambachts- en industrieschool haar poorten op een terrein tussen de Spoorlaan en de Fabriekstraat. Dit is het gebouw op dat terrein waarin de weefschool of textielschool was ondergebracht. (Coll. RAT).

Villa Guillaume aan de Spoorlaan is in 1904 door de gemeente aangekocht als huisvesting voor de Ambachts- en Industrieschool. Ten tijde van deze foto (1934) was de textielschool (of industrieschool) niet meer in dit gebouw gevestigd en was het uitsluitend bestemd voor de ambachtsschool. (Coll. RAT).

De afdeling weverij van de textielschool in 1916. Aan uiterlijk en kleding te zien, gaat het om de cursus voor de toekomstige fabrikanten. De jongemannen staan bij zogeheten Jacquard weefgetouwen. (Coll. RAT).

De zaak stagneert even door het overlijden van de burgemeester, maar in juni 1902 is het zover dat de 'Vereeniging Ambachts- en Industrieschool voor Tilburg en omstreken' van de grond komt. Het eerste bestuur dateert van 12 juli 1902. De nieuwe burgemeester W.P.A. Mutsaers is bij het initiatief betrokken evenals de drie wethouders, de verschillende raadscommissies die met onderwijs te maken hadden, maar ook een aantal particulieren.

Het gaat nu om een particuliere vereniging en niet om een voorstel van de overheid, hoe nauw die er ook bij betrokken was. Op dat moment is het de bedoeling om te komen tot een ambachtsavondschool in combinatie met de al bestaande gemeentelijke weefschool. Deze zou met steun van gemeente, provincie en rijk in een nieuw gebouw moeten komen. Onder de initiatiefnemers bevinden zich naast wethouder en architect L. Goijaerts vertegenwoordigers van vooraanstaande textielfamilies in de stad, zoals Blomjous, Janssens, Diepen, Van Dooren, Enneking en De Beer-Eras. Dr. B. Dijksterhuis was de toenmalige directeur van de rijks-hbs en de burgeravondschool. Hij was gevraagd voor de taak van secretaris-penningmeester. De eerste voorzitter was dr. H. van der Heijden, die zijn taak al snel moest overdragen omdat hij van werkkring veranderde en

naar Den Haag vertrok. L.J. Goijaerts nam de taak over en bleef van 1904 tot 1918 voorzitter van de vereniging die de school bestuurde.

De ambachts- en industrieschool kreeg huisvesting in de voormalige villa 'Guillaume' aan de Spoorlaan, die op 12 februari 1904 door de gemeenteraad was aangekocht.²⁴ De feestelijke opening vond plaats op zaterdag 1 oktober 1904. Burgemeester W.P.A. Mutsaers sprak 'in woorden vol geestdrift, zijn blijdschap uit' en droeg plechtig de gebouwen in bruikleen over aan de 'Vereeniging Ambachts- en Industrieschool voor Tilburg en Omstreken'. 'Eindelijk was de langverwachte dag aangebroken', zo meldde de verslaggever van de Tilburgsche Courant. Het textielonderwijs was daarmee verlost van zijn oude gebouw en zat – samen met de ambachtsschool – onder de benaming industrieschool in een aanzienlijk verbeterde huisvesting.²⁵

De vereniging publiceerde in juni 1904 haar eerste en tweede jaarverslag.²⁶ Daar is een naamlijst van leden en donateurs van de vereniging aan toegevoegd. We zien daarop een groot aantal bekende namen van textielfabrikanten, pastoors, zelfstandige ambachtslieden, architecten, maar ook vakverenigingen. De vereniging kende een brede ondersteuning. Ook uit de protestants-christelijke hoek was er ondersteuning: door Patrimonium en de kerkenraad van de Hervormde Gemeente. Dat is niet los te zien van de figuur van Berend Dijksterhuis en het belang dat de werkplaats van de Staatsspoorwegen hechtte aan het nieuwe initiatief.

De verbondenheid van industrieschool en ambachtsschool

Directeur van de Industrieschool was sinds 29 september 1904 L. Miessen. Sinds 1885 was hij al directeur van de oorspronkelijke weefschool. Hij zou tot 1912 de leiding in handen blijven houden.

'De nieuwe gebouwen, de machinerieën en de overige leermiddelen voldoen uitstekend zodat de school aan alle verwachtingen voldoet', zo weet het gemeenteverslag over 1904 te melden over de textielschool. De cursus 1904-1905 van de textielschool telde uiteindelijk 3 leerlingen voor de dagschool en 24 voor de avondschool. Dat was het dubbele aantal van een jaar eerder. De nieuwe gebouwen leverden wat dat betreft direct winst op.

Ook het aantal cursussen breidde zich uit. In 1905 komt er een halfjaarlijkse cursus scheikunde, uiteraard gericht op specifieke zaken van de textielindustrie zoals wassen, vollen en verven.

In 1906 komt ook een opleiding *werktuigkunde* tot stand. Ook in deze cursus staat de textielindustrie centraal. Aan de orde komen de diverse machines die in een textielfabriek in gebruik zijn, inclusief de aandrijfkracht via stoommachines en drijfassen.²⁷

De industrieschool en de ambachtsschool vielen onder hetzelfde bestuur, maar ze waren boekhoudtechnisch gescheiden en kenden ieder een aparte directeur. Miessen was directeur van de weefschool, die nu industrieschool ging heten, F.C. Steinmann docent aan de ambachtsschool in Arnhem is op 2 mei 1904 door de gemeenteraad benoemd tot directeur van

De appretuurcursus vond plaats in lokalen van de Rijks-HBS aan het Willemsplein. Appreteren is een verzamelnaam voor vormen van nabewerking die een stuk stof moet ondergaan na het weven. (Coll. RAT).

de ambachtsschool. Feitelijk functioneren er twee 'werkgroepen' met daarboven een hoofdbestuur.²⁸

Van de directeur verwachtte men in de eerste plaats een grote kennis van het vak. Hij was immers ook docent. Daarnaast moest hij leidinggeven aan de school en over allerlei praktische zaken overleg plegen met het bestuur. In het bestuur zaten aanvankelijk vooral textielindustriëlen. Niet het onderwijskundige aspect, maar de directe praktische toepasbaarheid van de opleiding in het bedrijf stond voorop.

Een mooi voorbeeld is de totstandkoming van een elektrische centrale in Tilburg. In 1911 is op de textielschool onder de vlag van werktuigbouwkunde een speciale cursus gegeven over elektriciteit. De bedoeling was werklieden uit de wollenstoffenfabrieken in te wijden in de toepassingen van elektriciteit binnen het productieproces. Er kwamen echter vooral werklieden op af uit de machinefabrieken. De cursus miste daarmee zijn directe doel in de ogen van de textielabrikanten die in het bestuur van de industrijschool zaten.²⁹

A.J. Handels, die van 1913 tot 1945 directeur was van de textielschool. Onder zijn leiding ontwikkelde de textielschool zich van een weefschool tot een complete textielopleiding op middelbaar niveau. (Coll. RAT).

Ambachts- en industrijschool bleven nog tot 1930 nauw met elkaar verbonden. Leslokalen moesten soms gedeeld worden. Zo werden de nop- en stopcursussen, het herhalingsonderwijs en de appretuurcursus in de ambachtsschool gegeven. Voor de scheikundelessen moesten de leerlingen naar de rijks-hbs. Het was duidelijk dat het voortdurend schipperen met de ruimte door beide scholen om een oplossing vroeg. In 1908 en 1909 gaan er al geluiden op om voor de textielindustrie met een aparte vakschool te komen waarin alle aspecten van het textielvak onderwezen zouden kunnen worden. Vanaf 1910 wordt er door het 'bestuur van de textielschool' (dat officieel dus niet bestond) regelmatig apart vergaderd. De eerste geluiden dat er feitelijk een aparte textielschool zou moeten zijn, zijn er dan al. In 1909 nam de textielschool en niet de ambachtsschool deel aan de groots opgezette tentoonstelling ter gelegenheid van het feit dat Tilburg een eeuw eerder stadsrechten had ontvangen. In 1913 treedt de textielschool voor het eerst zelfstandig naar buiten met reclame voor de opleidingen.³⁰

Spinnen en andere opleidingen

De positieve werking die de textielschool vanaf 1878, en meer nog vanaf de komst van Miessen in 1885, had opgeleverd voor de industrie, diende ook van toepassing te zijn op het spinnen. In 1912 is de cursus spinnen tot stand gekomen. De school is toen uitgebreid met een gebouw voor de spinnerij. Daarvoor wordt een leraar van de Textielhogeschool uit Aken benoemd: A.J. Handels. Op 15 september 1912 aanvaardde hij zijn functie. H. von der Fuhr, ook al afkomstig van de school uit Aken, wordt dan de docent weven. Samen zijn ze feitelijk de opvolgers van Ludwig Miessen, die in 1912 aftrad. In eerste instantie is er geen directeur en werken de beide docenten samen. Per 1 januari 1913 krijgt Handels voorlopig de directeursfunctie. Later wordt dat definitief.³¹

In 1913 is ook aan de avondopleiding een cursus spinnerij toegevoegd; het leidde direct tot meer leerlingen. In 1915 volgde de nop- en stopcursus voor meisjes. Vervolgens in 1918 ook de dagopleiding appretuur. In 1919 was deze opleiding er ook in de avondcursus. In de jaren twintig is de eigenlijk al vanaf het eerste moment bestaande scheiding tussen de dag- en avondopleiding scherper. De dagschool is nadrukkelijk bedoeld voor fabrikanten, toekomstige bedrijfsleiders en leidinggevendenden in de gare- en textielhandel. Als vereiste voor toelating was het ulodiploma nodig of het overgangsbewijs van de 3e naar de 4e klas van de hbs. Er is dan feitelijk sprake van een middelbare opleiding (wat we later mbo zijn gaan noemen). De opleiding bestond uit een eenjarige cursus voor spinnen en weven en een halfjaarlijkse cursus voor appreteren en verven. Op de dagopleiding was ook een doorlopende cursus van enkele maanden voor stoppen, noppen en mechanisch breien bestemd voor meisjes.³² De avondopleiding zoals die in de jaren dertig nog steeds bestond, was bedoeld voor gevoerde werklieden die al in een bedrijf werkzaam waren. Naast een voorbereidende cursus van een jaar, waren er drie driejarige cursussen op het terrein van spinnen, weven en appreteren of verven. De opleidingen gaven

Leerlingen aan de textielschool bezig in de afdeling spinnen. Tegen de muur staan zogeheten spinassortimenten of schrobbelmolens. Die werden voor het voorspinnen gebruikt. Het betreft leerlingen die de Middelbare Textielopleiding volgden. Foto 1937. (Coll. RAT).

Het gebouw van de Textielschool (de latere Hogere Textielschool) aan de toenmalige Lange Schijfstraat hoek Schoolstraat. Anno 2008 is dit Noordhoekring en is hier de Nieuwste School in gehuisvest. Foto 1952. (Coll. RAT).

uitzicht op functies als werkmeeester (weverijleider, spinnerijleider) in de textiel fabrieken.

Eigen huisvesting textielschool

Het enthousiasme uit de beginjaren over de nieuwe huisvesting 'achter' de ambachtsschool verdween na een aantal jaren. Vanaf 1919 zijn er pogingen om tot een betere huisvesting te komen. Op 15 oktober van dat jaar vindt een bespreking plaats met de inspecteur van het nijverheidsonderwijs, waarbij voor het eerst de bouw van een nieuwe school ter sprake komt. Het gemeentebestuur onder leiding van burgemeester F. Vonk de Both steunt de plannen. Door bezuinigingen in Den Haag kwam het er voorlopig niet van. Op 2 juli 1927 kwam de toestemming van de landelijke overheid om een nieuwe school te bouwen. Ook voor de ambachtsschool was dit een welkom besluit. Uitbreidingen die men daar wilde realiseren strandden ook op ruimtegebrek. In 1928 moest de textielschool nog een vijftigtal leerlingen afwijzen wegens plaatsgebrek. Op 2 oktober 1930 is het nieuwe gebouw op de hoek van de Korte en Lange Schijfstraat (nu Noordhoekring) officieel geopend.³³ Een ruim gebouw met allerlei theorie- en praktijklokalen met een groot aantal machines en apparaten die het mogelijk maakten de leerlingen optimaal voor te bereiden op hun taak in het bedrijfsleven.³⁴ Het gebouw bestaat anno 2008 nog steeds en heeft, na enige jaren

als politiebureau te hebben gefunctioneerd, weer een onderwijsbestemming: de Nieuwste School.

Alle textielopleidingen kregen een plaats in het nieuwe schoolgebouw. Dagopleidingen voor toekomstige fabrikanten en textielbeambten, nop- en stopcursussen en avondopleidingen voor fabriekspersoneel op allerlei terreinen van het textielvak. Op de dagschool worden in deze jaren diploma's uitgereikt aan telgen van bekende textielgeslachten in Tilburg als Blomjous, Brands, Diepen en Pessers.³⁵ Opmerkelijk is hierbij nog dat leerling-wevers in jaren dat de conjunctuur gunstig was, voortijdig de cursus verlieten. Nog steeds stond in de opleiding niet het onderwijs centraal, maar de directe belangen van de fabrieken.

Medio jaren dertig was er ook een dagcursus voor leerling-wevers. Ze was bedoeld voor jongens van tenminste 17 jaar oud, die al minimaal een half jaar als bijwever in een bedrijf werkten. Deze opleiding is te beschouwen als een van de eerste opleidingen waarbij het bedrijfsleven (de textiel fabrieken) en de school (de textielschool) samenwerkten. Er is geen overeenkomst voor gevonden, maar de toelating tot deze opleiding liep via de bedrijven.

Ze moeten anders worden beschouwd dan de avondopleidingen. Daarvoor ging het initiatief uit van de leerlingen.

Bestuurlijke scheiding

In 1932 is de bestuurlijke scheiding tussen de ambachtsschool en de textielschool tot stand gekomen. De fabrikanten- en beambtenopleiding van de dagschool ontwikkelde zich tot middelbaar textielonderwijs, met spinnen en weven in het eerste en verven en appreteren in het tweede leerjaar. Hier was geen sprake meer van lager nijverheidsonderwijs. Op 7 juli 1932 ontstaat de Vereniging Textielschool Tilburg met Middelbare Textieldagschool.³⁶ Ten onrechte is daar al in het gedenkboekje van de textielschool uit 1928 de naam 'Hogere Textielschool' aan gegeven. De wens was in die tijd de vader van de gedachte. Pas in 1951 is deze kwalificatie van toepassing en zou zich de Hogere Textielschool ontwikkelen.³⁷ J. Mulder heeft vanaf 1945 de directeursfunctie overgenomen van A. Handels. In 1966 is deze school als zelfstandige opleiding gestopt. De Hogere Textielschool ging toen samen met de Hogere Technische School aan de Prof. Cobbenhagenlaan. Het verval van de Tilburgse textielnijverheid was toen al gaande, al moesten de grote sluitingen nog plaatsvinden.

Bijna drie decennia waren de ambachts- en industriescholen met elkaar verbonden vooral door de bestuurlijke constructie. Het is ook aan deze opzet te danken dat de ambachtsschool tot stand kon komen. De al bestaande gemeentelijke weefschool had ruimte nodig. Dat is gecombineerd met de noodzaak om een ambachtsschool op te richten. Pas vanaf 1932 zijn de wegen geheel gescheiden. Toch zou het textielonderwijs nog een keer een beroep moeten doen op het ambachtsonderwijs.

De noodzaak van een lagere textieldagschool

Als gevolg van de oorlog waren de bestaande leerlingen-

Prins Bernard bracht op 13 november 1950 een bezoek aan de middelbare textielschool. Hij krijgt hier uitleg van directeur J. Mulder (links) over het stopwerk. Rechts stopster Sus Engel. Tussen Mulder en prins Bernard staat burgemeester Van Voorst tot Voorst. De drie andere heren zijn: H. Mannaerts, B. Janssens en A. Mutsaerts. (Coll. RAT)

opleidingen in 1940 vrijwel tot stilstand gekomen. Na de oorlog was er sprake van krapte op de arbeidsmarkt. Om in de aanvoer van bekwame arbeidskrachten te voorzien kwamen er achtereenvolgende trainingscursussen voor spinners en wevers. Op alle mogelijke manieren deden de fabrieken moeite om aan arbeidskrachten te komen.³⁸ Ondertussen nam de roep toe om te komen tot een volwaardige dagopleiding. In 1947 schreef de toenmalige Tilburgse pastoor Bannenbergh over de noodzaak van een lagere textieldagschool, waarvan hij de noodzaak zag voor de textielindustrie, maar zeker ook voor 'de verheffing van het peil van de textielarbeider'.³⁹

In 1947 werd het initiatief genomen om te komen tot een aparte lagere textielschool met een dagopleiding. Deze opleiding moest er komen naast de drukbezochte

avondopleiding. Op wat cursussen na was het voor het eerst dat er sprake was van specifiek dagonderwijs voor de aankomende werknemers van de toen nog talrijke textiefabrieken.

Op 22 september 1948 is door een aantal mensen uit de religieuze wereld (het college van pastoors), de textielindustrie en het nijverheidsonderwijs vergaderd over de noodzaak van een specifieke opleiding voor toekomstige textielarbeiders. Op 27 oktober (een dag met betekenis in Tilburg) 1948 is besloten om de Sint Lambertus Stichting op te richten, waarvan textielindustriële H. van Broekhoven de voorzitter werd. Dat zou de bestuurlijke constructie worden om de lagere textieldagschool tot stand te brengen. Onder meer de directeur van de ambachtsschool, de heer L. Leygraaf, de directeur van de Hogere Textielschool, de heer J. Mulder, wethouder G. Appels en enkele textielindustriëlen maakten deel uit van het bestuur.⁴⁰ Op 22 augustus 1949 is men gestart met het onderwijs onder het directeurschap van de heer P. Maertens. Ondertussen diende de subsidiering nog te worden geregeld, maar door bijdragen van de gemeenten, de industrie, de pastoors en de katholieke textielarbeidersbond St. Lambertus kon een aanvang worden gemaakt. Uit 90 aanmeldingen was een groep van 60 leerlingen geselecteerd.⁴¹

De officiële opening van de lagere textielschool was overigens pas op 26 november 1952. De belangstelling voor de nieuwe dagopleiding, feitelijk vergelijkbaar met de opleidingen voor andere beroepen en sectoren aan de ambachtsschool, bleef achter bij de vraag van de textiefabrieken. Dat waren er in Tilburg toen nog tientallen met duizenden arbeidsplaatsen. Uitgaande van 10.000 arbeidsplaatsen in de textiel voorziet men dat er jaarlijks 350 nieuwe arbeidskrachten nodig zijn, die grotendeels via de lagere textielschool moeten worden

Het leslokaal weven van de (nieuwe) textielschool aan de Lange Schijfstraat (thans Noordhoekring). Foto 1935. (Coll. RAT).

Werkmeester Van de Veer (staand) met drie leerlingen die bezig zijn met handkaarden. Foto 1935. (Coll. RAT).

De lagere textieldagschool die in 1949 tot stand kwam en in 1952 officieel is geopend, was de eerste opleiding waar (arbeiders-) kinderen direct na de lagere school terecht konden om het textielvak te leren. Hier een foto uit 1954 van een jeugdige leerling aan de selfactors (selfak in Tilburg). Het betreft zogenaamde discontinu spinmachines om garens te maken. (Coll. RAT).

geleverd.⁴² Met allerlei campagnes trachtte men de jongens naar het 'mooie' textielvak te lokken. Voor wie een goede opleiding had genoten, was er volop werk en volop toekomst in de textiel, zo klonk het toen. Het leerplan voorzag de helft van de tijd in algemeen-vormend en textieltheoretisch onderwijs. Werken in de praktijklokalen vormde de andere helft van de schooltijd. De cursus duurde twee jaar.⁴³

De avondopleidingen

Waar steeds belangstelling voor was en bleef, waren de avondopleidingen voor de textielarbeiders en het lagere kader in de textielfabrieken, die in het gebouw van de Hogere Textielschool aan de Lange Schijfstraat (later Noordhoekring) plaatsvonden en in 1955 meer dan 500 belangstellenden trokken. Voor de wevers en spinners

op de fabrieken was het nog steeds de mogelijkheid bij uitstek om meer kennis te vergaren en hun positie te verbeteren.

De bestaande cursussen noppen en stoppen kwamen ook bij de lagere textielschool terecht. In 1955 is de halfjaarlijkse cursus die toen bestond, omgevormd tot een jaarlijkse 'omdat praktisch alle aan deze cursus deelnemende meisjes naar de huishoudschool gaan': een opvallende verandering die te maken had met het verbod op arbeid voor 14-jarige meisjes dat in 1955 van kracht werd. Op de avondopleiding bleef de cursus over stoppen bestaan.⁴⁴

Einde van het 'klassieke' textielonderwijs

De lagere en de hogere textielschool maakten in de jaren vijftig en begin jaren zestig een bloeiperiode door. Er was veel vraag naar geschoold personeel, zowel op de werkvloer als voor kaderfuncties. In de jaren zestig begon het verval van de traditionele wollenstoffenindustrie. Dat ging hard: in anderhalf decennium decimeerde het aantal arbeidsplaatsen in de textiel.⁴⁵

Gevolg was dat de lagere textielschool zijn bestaansrecht verloor. Met de wijzigingen vanwege de Mammoetwet in 1968 hield ze op te bestaan als zelfstandige opleiding. De eerste Iets aan de Spoorlaan nam de nog bestaande lessen over. Al eerder, in 1966, was er om dezelfde reden een einde gekomen aan het zelfstandige bestaan van de hogere textielschool. Ze telde toen nog 94 leerlingen en was opgegaan in de nieuwe Iets aan de Professor Cobbenhagenlaan. In de loop van de jaren zeventig zijn de textielvakken geheel van het lesrooster verdwenen.⁴⁶ Daarmee kwam een einde aan het specifiek op de wollenstoffenindustrie gerichte onderwijs.

Noten

- 1 Jacques Giele, *Een kwaad leven. De arbeidsenquête van 1887*. Deel 3 Tilburg (Nijmegen 1981). Zie onder meer de vragen 10.940, 11.382, 11.458, 11.467 e.v., 11.477, 11.534 waar specifiek genoemd wordt dat het vak thuis werd geleerd.
- 2 P.J.M. van Gorp, *Tilburg eens de wolstad van Nederland. Bloei en ondergang van de Tilburgse wollenstoffenfabriek* (Eindhoven 1987) 97-99, maakt melding van deze eerste technologische vernieuwing in het productieproces.
- 3 Wagemakers, Ton, 'Een moderne textiel fabriek omstreeks 1830. Een industrieel-archeologische reconstructie', in: *Jaarboek De Lindeboom VI* (1982) 91-114, beschrijft uitvoerig deze eerste moderne fabriek.
- 4 Op al deze opleidingen gaan we hier niet specifiek in. In het gemeenteverslag van 1839 wordt de tekenschool voor het eerst genoemd, maar ze is dan nog niet gevestigd. In de latere verslagen komt de opleiding regelmatig ter sprake. Over de burgeravondschool is bij het 25-jarig bestaan in 1895 een overzicht gepubliceerd.
- 5 *Nieuwe Tilburgsche Courant (NTC)* 30 juli 1943 in een artikel over het ontstaan van de weefschool.
- 6 Van Gorp, Wolstad, 114-115 en 151. Ook: Lambert de Wijs, 'Het gouden jubileum der Tilburgsche Textielschool', in: *NTC* 6 oktober 1928 wijst op de relatie tussen de productie van nieuwe stoffen en de invoering van andere technieken en machines. De Wijs en Van Gorp waren nauw betrokken bij de textielindustrie en waren deskundig als het ging om de stoffen, machines en technieken.
- 7 Regionaal Archief Tilburg, Secretariearchief, Notulen raadsvergaderingen 17 januari, 4 april, 16 oktober en 29 december 1877. Uitvoerig geciteerd bij: A.J.A.C. van Delft, *Gedenkboek der Tilburgsche Textielschool 1878-1928* (Tilburg 1928) 10-20.
- 8 Gemeenteverslag 1895, bijlage E, verslag toestand middelbaar onderwijs, 20-25. Naast bouwtekenen kwam er in ieder geval machineteekeningen voor. Zie ook de gemeenteverslagen vanaf 1870, die regelmatig de opgaven publiceerden van de examens die de leerlingen moesten doen.
- 9 Arbeidsenquête, 11.227 e.v..
- 10 Van Delft, Gedenkboek 1928, 25.
- 11 Van Delft, Gedenkboek 1928, 23. De Wijs, 'Gouden jubileum', in: *NTC* 6 oktober 1928.
- 12 Van Delft, Gedenkboek 1928, 25-26 waar het reglement voor de weefschool geciteerd wordt.
- 13 Van Delft, Gedenkboek 1928, 28-31.
- 14 De Wijs, 'Gouden Jubileum', in: *NTC* 6 oktober 1928.
- 15 Zie *NTC* 26 september 1953; Ook De Wijs meldt in zijn artikel 'Gouden Jubileum' dat de vaardigheden van Pesch niet direct bij de wollenstoffenindustrie lagen. Ook: *NTC* 30 juli 1943.
- 16 *NTC* 30 juli 1943 verwijst naar mededeling B en W aan de raad d.d. 17 april 1884 waarin expliciet gezegd werd dat er een 'meer praktisch en ervaren man' nodig was.
- 17 Gemeenteverslag 1885, 59. Ook J.C.J. van den Brekel, 'De ontwikkeling van het textielonderwijs tot 1940', in: H.F.J.M. van den Eerenbeemt en H.J.A.M. Schurink (red.), *De opkomst van Tilburg als industriestad* (Nijmegen 1959) 244.
- 18 Van Delft, Gedenkboek 1928, 37.
- 19 Van Delft, Gedenkboek 1928, 38
- 20 Gemeenteverslag 1895 bijlage F. Voor de objecten zie: www.textielmuseum.nl en vervolgens collectie zoekstelsel aanklikken.
- 21 Het rapport van burgemeester Jansen 'betreffende de inrichting van eene Ambachts- en Industrieschool' is in zijn geheel opgenomen als bijvoegsel bij de *Tilburgsche Courant* 2 augustus 1894.
- 22 Het 1^e Jaarverslag van de Vereniging Ambachts- en Industrieschool voor Tilburg en omstreken, opgenomen als bijlage van het gemeenteverslag 1904 noemt het bezoek van de minister. De kwaliteit van het gebouw en het bezoek van de minister worden ook gememoreerd in Van Delft, Gedenkboek 1928, 39.
- 23 *NTC* 14 juni 1901. Dit bericht geeft feitelijk de geboorte weer van wat later de ambachtsschool is geworden.
- 24 1^e Jaarverslag, 33.
- 25 *Tilburgsche Courant* 6 oktober 1904. 2^e Jaarverslag, 41-46.
- 26 Gemeenteverslag 1904, bijlage G, H en I. De naamlijst komt voor in het verslag op pagina 349 tot 354.
- 27 Jaarverslagen van de Vereniging Ambachts- en Industrieschool voor Tilburg en Omstreken opgenomen in de Gemeenteverslagen 1905 en 1906. In de jaarverslagen van de Kamer van Koophandel en Fabrieken in die jaren is het verslag ook opgenomen.
- 28 Zie hiervoor de eerste jaarverslagen van de 'Vereniging'.
- 29 Van Delft, Gedenkboek 1928, 55.
- 30 Van Delft, Gedenkboek 1928, 51 en 60.
- 31 Van Delft, Gedenkboek 1928, 57-58. Ook de jaarverslagen van de 'Vereniging' maken hier melding van.
- 32 Van Delft, Gedenkboek 1928, 61. De feitelijkheden staan ook steeds genoemd in de jaarverslagen.
- 33 Jaarverslag Textielschool 1930. Zie ook: Van den Brekel, 'Textielonderwijs', 248-249. Van Delft, Gedenkboek, 67 e.v.
- 34 Zakboek Textielschool Tilburg vermoedelijk uit 1937. Het boekje was bedoeld voor de leerlingen en geeft allerlei wetenswaardigheden over de opleiding en het textielvak.
- 35 Jaarverslag Textielschool 1931.
- 36 Gemeenteverslag 1932, 138.
- 37 *NTC* 26 september 1953.
- 38 Fraaie voorbeelden van de wervingcampagnes zijn te zien in: Jan Commandeur, Cor Jacobs en Bob Westerhof, *Ge waart mar arbeider. Een beeld van de tilburgse textiel 1890-1980* (Tilburg, 1981), 58-60.
- 39 R.K. Lagere Textieldagschool Tilburg (Tilburg, z.j. wrschl. 1953), 19. Een bijzondere uitgave waarmee de betekenis van de textielvakschool voor Tilburg en Goirle is vastgelegd, kort na de opening van de school. De auteur staat niet vermeld, maar het gaat vrijwel zeker om Lambert de Wijs (zie onder meer de verwijzing in de laatste zin op p. 33).
- 40 Textieldagschool, 25. In een artikel in de *NTC* 13 december 1948 wordt de noodzaak van de oprichting nog eens benadrukt.
- 41 Textieldagschool, 27.
- 42 *NTC* 12 november 1952. De officiële opening staat (kort) in *NTC* 26 november 1952. Voor een foto: zie Textieldagschool, 41.
- 43 Textieldagschool, 36-37.
- 44 Gemeenteverslag 1955, 122-123.
- 45 Henk van Doremalen, 'Van industrie naar dienstverlening. Arbeid en economie 1945-2000', in: Gorisse, C. e.a. (red.), *Tilburg, stad met ene levend verleden* (Tilburg 2000), 436.
- 46 Aangekondigd in *Nieuwsblad van het Zuiden* 1 maart 1966. Diverse leerlingen hebben nog de opleiding 'Hogere Textielschool' gevolgd aan de hts aan de Professor Cobbenhagenlaan (mondelinge mededeling Jan van Raak).